

FOLKMORD

MARK

KLAMBERG

SVERIGE OCH KAMPEN OM ETT BEGREPP

Liberal Idédebatt

fri tanke
LIBERAL DEBATT

Tidigare böcker i serien Liberal Idédebatt

1. *Därför hatar alla liberaler. Och därför har alla fel.*
Per Svensson, 2014.
2. *Det som förloras utåt ska vinnas inåt –
Danmark från Kierkegaard till Kjærsgaard.*
Susanna Birgersson, 2015.
3. *Två filter: Varför du har fel om nästan allt,
men ändå inte vill ändra dig.*
Andreas Bergh, 2017.
4. *Om falsk och äkta liberalism.*
Lena Andersson, 2019.
5. *Vem tror du att du är?*
Håkan Holmberg, 2021.
6. *Det öppna sinnelaget – och dess fiender.*
Gina Gustavsson, 2023.
7. *Till kättarens försvar.*
Sakine Madon, 2025.

Innehåll

Förord	7
Inledning	11
Begrepp, principer, centrala dokument och domstolar.....	15
 I. Ett brott utan namn: myntandet av begreppet folkmord.....	21
I.1 Ett land av passiva åskådare, pragmatiker och enstaka hjältar	24
I.2 Från Lviv till Nürnberg via Stockholm.....	27
I.3 Visionen om en djupare och bredare uppgörelse.....	35
I.4 Nürnberg och folkrättsskepticism	39
I.5 Maktspel och moral bakom folkmordskonventionen.....	41
 2. Att skipa rättvisa	51
2.1 Luckor och kontroverser	52
2.2 Aspegren och den första internationella rättegången om folkmord.....	55
2.3 Krigshandlingar, terrorbekämpning eller folkmord?.....	69
2.4 Etnisk rensning som eufemism.....	78

2.5 Att delvis förinta en folkgrupp	79
2.6 Upprättelse för tutsier, iranska oppositionella och yazidier i Stockholm.....	83
2.6.1. Hutuextremisternas folkmord gentemot Tutsier i Rwanda	84
2.6.2. Är sekularister skyddade gentemot folkmord?	91
2.6.3. Kulturellt, socialt och fysiskt folkmord gentemot yazidierna	105
3. Folkmord – moralisk plikt att förhindra eller politiskt slagträ?	109
3.1 Att förvalta arvet från andra världskriget – efter Berlinmurens fall	110
3.1.1 Från neutralitet till Natomedlemskap ..	111
3.1.2 Humanitär intervention och krav på förändrad folkrätt	114
3.1.3 Irakkriget och idealisternas reträtt.....	124
3.2 Kampen om begreppet folkmord.....	133
Litteratur.....	153
Noter	157

Förord:

En bok som behövs i vår bedrövade tid

FÖRINTELSEN 1933–1945. Kommunistiska regimers brott mot mänskligheten, genom bland annat Sovjetunionens Gulag 1923–1961 och de röda khmerernas masslakt i Kambodja 1975–1979. Folkmordet i Rwanda 1994. Folkmordet i Srebrenica 1995. Brotten mot mänskligheten i Darfur 2003 och framåt. Islamiska statens förföljelse och förslavande av yazidier i Irak 2014–2019. Det samtida kinesiska förtrycket av uigurererna. Rysslands invasion av Ukraina med start 2014, och i full skala från 2022. Kriget mellan Israel och Hamas efter terrorattacken och tagande av gisslan 7 oktober 2023 – följt av enormt och oförsvarbart lidande för civilbefolkningen i Gaza, som FN:s undersökningskommission nu klassar som folkmord.

Vad det var som hände – och händer – samt hur övergreppen ska definieras är inte bara föremål för forskning, utan även för politisk debatt och strid. Folkrättsprofessorn Mark Klamberg är en tongivande röst inom svensk offentlighet. Han är ständigt efterfrågad

för att förklara hur brinnande dagsaktuella händelser – krig, kriser och katastrofer – ska förstås utifrån gällande folkrätt. Även i den här boken är ambitionen att begripliggöra något. Det handlar om begreppet “folkmord”, som på många sätt symboliserar brännpunkterna mellan politik och juridik.

Sakligt och metodiskt förklarar Klamberg hur begreppet först kom till, hur Sverige har förhållit sig till lagstiftningens framväxt, och hur den används i dag. Här finns sådant som garanterat kommer som nyheter för de allra flesta läsare.

Klamberg varnar också för göra det för enkelt för sig. Han beskriver hur en politisk dragkamp om ett juridiskt begrepp kan leda fel. Hur det till och med kan överskugga – eller förringa – de övergrepp som faktiskt begås.

Boken innehåller tydliga exempel där folkrättens semantik gjorts till politiska vapen, ibland till och med för att rättfärdiga nya brott mot mänskligheten.

Folkmord – Sverige och kampen om ett begrepp ingår i serien *Liberal Idédebatt*. Utgivningen är möjlig tack vare en mycket generös donation från Ingemund Hägg, en liberal eldsjäl och professor emeritus i företagsekonomi vid Uppsala universitet. Boken utges av idétidskriften *Liberal Debatt* i samverkan med Fri Tanke förlag.

Sorgligt nog blev boken bara mer aktuell och angelägen under arbetets gång.

Gabriel Ehrling Perers,
huvudredaktör *Liberal Idédebatt*,
gep@liberaldebatt.se

Karin Källström,
medredaktör

Inledning

FOLKMORD ÄR ETT av de mest laddade begreppen i vår samtid. Det är en juridisk term, men medför även moraliska imperativ och kan utgöra ett politiskt vapen. I internationella medier, FN:s olika forum och svensk debatt används ordet med en tyngd som både förpliktigar och splittrar. Världen har sett den juridiska definitionen av folkmord bli föremål för ständiga förhandlingar – mellan rättvisa och realpolitik, mellan minne och makt.

I vår tid ställs begreppet åter i centrum. Rysslands invasion av Ukraina har aktualiserat frågan om folkrättens bärkraft och huruvida tvångsförflyttningar, kidnappningar av barn och kulturell utplåning kan utgöra folkmord. Samtidigt har konflikter i Darfur (Sudan), Gaza och Myanmar väckt liknande anklagelser, men med skilda internationella gensvar – beroende på aktörer, allianser och historiska relationer. Det har blivit tydligt att folkrätten – och särskilt brottet folkmord – ibland fungerar som ett selektivt raster, där juridiska normer konkurrerar med stormakternas intressen.

Anklagelser om folkmord måste granskas med största möjliga noggrannhet. Det handlar inte bara om att ställa skyldiga till svars, utan också om att inte urvattna ett begrepp vars styrka bygger på precision. Samtidigt finns en risk att försiktighet tolkas som passivitet – eller som ett svek mot offren.

I denna bok har jag valt att lyfta fram berättelser, perspektiv och juridiska strider som på olika sätt knyter an till Sverige – men som ännu inte fullt ut återgivits i historieskrivningen. Det var i Stockholm som Raphaël Lemkin påbörjade sitt arbete med att samla in material till *Axis Rule in Occupied Europe* (1944), boken där ordet »folkmord« först myntades. Och det var på svenskt initiativ under förhandlingarna om 1948 års folkmordskonvention som etniska grupper lades till som en skyddad grupp, vid sidan av nationella, religiösa och rasmässiga. Samtidigt arbetade Sverige för att kulturellt folkmord inte skulle omfattas av konventionen – en hållning som präglades av inhemsk rädsla för att den egna behandlingen av samer skulle hamna i fokus.

När nazistförbrytaren Adolf Eichmann greps i Argentina 1960, hade mycket av förarbetet gjorts av åklagaren Fritz Bauer – som under kriget hade levt i exil i Sverige. Här skrev han *Krigsförbrytarna inför domstol* (1944), en vision om rättvisa som kom att präglade efterkrigstidens folkrättsliga utveckling. När

världen många år senare såg den första internationella fällande domen för folkmord, vid Rwandatribunalen 1998, satt en svensk domare – Lennart Aspegren – med och dömde.

Fyra folkmordsrättegångar har hittills hållits vid Stockholms tingsrätt. I den senaste domen från 2025 använder domstolen uttryckligen begreppet kulturellt folkmord – alltså just den kategori som Sverige motsatte sig att inkludera i FN:s konvention nästan 80 år tidigare. Kampen om begreppets räckvidd förs också i svensk politik, där valet mellan handling och tystnad ibland behandlas som ett lackmustest för moralisk hållning.

Den här boken börjar i ett avgörande ögonblick – när idén om folkmord växer fram ur ruinerna efter Förintelsen – men den handlar lika mycket om Sverige. Trots att brottet folkmord sällan associeras med vår nationella erfarenhet, visar denna bok hur vi ändå spelat en avgörande roll: i begreppets tillkomst, dess juridiska utformning och dess tillämpning i rättssalar – både nationellt och internationellt.

Boken är uppdelad i tre delar, den första delen är mer historisk vad avser hur folkmord tillkommit som begrepp och brottsdefinition, med avstamp i Lemkins vistelse i Stockholm och svenska ställningstaganden inför att folkmordskonventionen antogs 1948. Den andra delen tar sitt avstamp i rättegångar, i och utanför

Sverige som rört folkmord. Den tredje och avslutande delen tar upp de mer politiska dimensionerna, med fokus på politiska debatter i Sverige sedan 1990-talet.

Boken syftar till att stimulera till debatt och eftertanke om folkmordets innebörd och relevans i vår tid, och vänder sig till en bredare allmänhet – bortom akademien och juristkåren – som vill förstå de rättsliga, politiska och moraliska dimensionerna av vår tids kanske allvarligaste brott.

Jag vill rikta ett stort tack till redaktörerna Gabriel Ehrling Perers och Karin Källström för synpunkter både vad avser substans och framställning. I samband med författande av denna bok har jag fått värdefulla synpunkter på hela eller delar av manuset från Per Ahlin, Lennart Aspegren, Mats Deland, Mariana Fakih, Axel Holmgren, Anders Johnson, Ola Larsmo, Ylva Lennartsson Hartmann, Ingrid Lomfors, Anna Svenson, Anna Rogalska Hedlund, Per Anders Rudling och Pål Wränge.

Denna bok vill jag tillägna min goda vän och förebild Lennart Aspegren, till vars berättelse vi återkommer längre fram. Stort tack till min hustru Birgitta, döttrar Stella och Olivia som gett mig stöd, tid och utrymme att slutföra arbetet.

Mark Klamberg,
Stockholm 18 september 2025

Begrepp, principer, centrala dokument och domstolar

Folkrätt är ursprungligen en rättsordning för att reglera relationer mellan stater, exempelvis vad avser internationell handel, diplomatiska förbindelser, stats-suveränitet, tvistlösning och regler om traktat.

I perioden som följde efter andra världskrigets slut utvecklades folkrätten som rättsordning till att även omfatta individers rättigheter gentemot staten (mänskliga rättigheter) och individers straffansvar för särskilt allvarliga brott (internationell straffrätt).

Folkrätten omfattar även fler specialiserade delar som internationell våldsanvändning, kollektiv säkerhet, internationella organisationer, havsrätt, rymdrätt och internationell miljö rätt.

Folkrättens primära källor är traktat (överenskom-melser mellan stater), internationell sedvanerätt (statspraxis som staterna upplever som rättsligt bind-ande) och allmänna folkrättsliga principer (används för att fylla regelgap). Rättsfall från internationella domstolar och akademikers arbete (dvs. folkrätts-

professorer) är sekundära källor och därmed ej bindande, men kan användas för att identifiera innehållet i en primär källa.

Internationell straffrätt är en specialiserad del av folkrätten som rör individers straffansvar. Den tar upp regler, processer och institutioner för att utreda och döma: folkmord, brott mot mänskligheten, krigsförbrytelser och aggressionsbrottet.

Folkmord har en stabil definition som återkommer i olika dokument, samtliga utgår från den definition som ges av 1948 års folkmordskonvention. Folkmord kan begås både i fred och krig. Artikel II av konventionen anger följande:

I denna konvention förstås med folkmord envar av följande gärningar förövad i avsikt att helt eller delvis förinta en nationell, etnisk, rasmässigt bestämd eller religiös grupp såsom sådan nämligen,

- a) att döda medlemmar av gruppen;
- b) att tillfoga medlemmar av gruppen svår kroppslig eller själslig skada;
- c) att uppsåtligt påtvinga gruppen levnadsvillkor, som äro avsedda att medföra dess fysiska undergång helt eller delvis;

- d) att genomföra åtgärder, som äro avsedda att förhindra födelser inom gruppen;
- e) att med våld överföra barn från gruppen till annan grupp.¹

Brott mot mänskligheten omfattar delvis samma handlingar som folkmord. Den väsentliga skillnaden består i att det ej krävs avsikt att helt eller delvis förrinta en skyddad grupp. Istället finns krav att handlingarna ska vara del av en systematisk eller omfattande attack mot civilbefolkningen. Brott mot mänskligheten kan begås både i fred och krig.

Krigsförbrytelser utgår från krigets lagar (även benämnt internationell humanitär rätt) och omfattar delvis samma handlingar som folkmord och brott mot mänskligheten. Den väsentliga skillnaden består i att handlingarna måste vara kopplade till en väpnad konflikt (krig) för att kunna utgöra krigsförbrytelser. Krigsförbrytelser kan således ej ske i fredstid. Krigets lagar gäller för alla stridande parter, oberoende av vem som startat kriget eller försvarar sig. Det är förbjudet att begå krigsförbrytelser som svar på att den andra sidan brutit mot krigets lagar.

Aggressionsbrottet tar sikte på politiska och militära ledare som påbörjar angreppskrig, vilket är olagligt enligt FN-stadgan. Detta brott benämndes som »brott mot freden« i stadgan för Nürnbergtribunalen när Nazitysklands ledare ställdes till svars för att ha startat andra världskriget.

Folkrättsbrott används på svenska i åtminstone tre olika betydelser vilket kan skapa förvirring. Från 1948 till 2014 fanns folkrättsbrott som brottsrubricering i brottsbalken och avsåg samma brottskategori som svensk lag numera rubricerar som krigsförbrytelser. För det andra, används folkrättsbrott som ett (felaktigt) samlingsbegrepp för alla internationella brott, dvs. även folkmord, brott mot mänskligheten och aggressionsbrott. Slutligen används folkrättsbrott ibland för att avse staters överträdelser av sina folkrättsliga skyldigheter i allmänhet (i denna betydelse kan begreppet »folkrättsöverträdelse« användas lika väl).

Det finns flera olika **internationella domstolar**, flera med säte i Haag. En väsentlig vattendelare mellan olika domstolar är om de prövar staters ansvar eller individens straffansvar. Det är fullt tänkbart att två domstolar prövar samma händelse, den ena i fråga om statsansvar och den andra i fråga om individuellt straffansvar, som exempelvis skett beträffande folkmordet i Srebrenica.

Internationella domstolen (ICJ) är en domstol skapad 1945 som huvudorgan inom FN med uppgift att avgöra tvister mellan stater. Domstolen finns i Haag, har bland annat avgjort Bosniens stämning gentemot Serbien för folkmord och prövar för närvarande tvist mellan Sydafrika och Israel gällande folkmord.

Krigsförbrytartribunalen för före detta Jugoslavien (ICTY) skapades 1993 av FN:s säkerhetsråd för att pröva individers straffansvar för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Tribunalens arbete var begränsat i tid och rum till brott efter 1991 under konflikten i fd Jugoslavien. Tribunalen hade sitt säte i Haag och är numera avvecklad, det finns dock en restmekanism (IRMCT) i Haag för att skydda vittnen, hantera fullföljande av utdömda straff och arkiv.

Rwandatribunalen (ICTR) skapades 1994 av FN:s säkerhetsråd för att pröva individers straffansvar för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Tribunalens arbete var begränsat i tid och rum till brott som begåtts 1994 i Rwanda. Tribunalen hade sitt säte i Arusha och är numera avvecklad, omfattas av samma restmekanism (IRMCT) som ICTY, men med filial i Arusha.

Internationella brottmålsdomstolen (ICC) upprättades 2002 som följd av en konferens i Rom 1998 med 160 stater närvarande där de enades om Romstadgan. ICC är en permanent domstol med säte i Haag som prövat individers straffansvar. Med vissa begränsningar kan domstolen ta sig an brott från hela världen. ICC är till skillnad från ICJ, ICTY och ICTR ej en del av FN-systemet, ICC har dock ett samarbetsavtal med FN. Det innebär att det är staterna som accepterat och anslutit sig till Romstadgan som är ägare av domstolen, dvs. utser domare, åklagare, bestämmer domstolens budget och som kan ändra ICC:s regelverk.

Även nationella domstolar, exempelvis en svensk tingsrätt, kan ta sig an internationella brott, vilket framförallt sker enligt principer om 1) territorialitet (om brottet skett på det egna territoriet), 2) aktiv nationalitet (om förövaren är medborgare eller har sin hemvist i samma stat som domstolen) eller 3) universell jurisdiktion (för internationella brott krävs ingen koppling till staten där domstolen finns).

Ett brott utan namn: myntandet av begreppet folkmord

Tanken väcktes senare att jag skulle publicera föreläsningarna på svenska, och min första bok på svenska utkom med titeln *Valutareglering och clearing*.

För mig betydde denna språkliga seger mycket. Den gav mig intellektuell självsäkerhet och hjälpte mig att andligen resa mig som en modern människa från att ha varit fångad i flyktingrollen. Men mest av allt gladde jag mig åt att kunna lägga förståelsen av en ny kultur till mitt intellektuella förråd.²

RAPHAËL LEMKIN. *Totally Unofficial. The Autobiography of Raphael Lemkin*, 2013.

NÜRNBERGRÄTTEGÅNGARNA, myntandet av ordet folkmord och dess senare rättsliga kodifiering var en del av ett större skifte där stater och dess ledare på ett konkret sätt skulle begränsas i sina handlingar för att förhindra allvarliga överträdelser mot enskilda människor och minoriteter. Det kan också beskrivas som en renässans för naturrätten, föreställningen att det finns rättigheter och skyldigheter som är giltiga

för alla tider och folk, och som bör stå över de lagar som stiftas av stater. Medan tidigare versioner av naturrätten varit grundad på religion, därefter en föreställning om ett allmängiltigt förnuft, kom den efter 1945 att behandlas och genomdrivas som mänskliga skapelser med universella och allmängiltiga anspråk. Efter religion och förnuft som grunder så blev naturrätten grundad på människoskapade regler, en tredje väg av naturrätt.

Det var en uppgörelse mot rådande skepticism vad gäller moralens betydelse, inte minst bland jurister i den svenska akademien och i den svenska statsförvaltningen. Denna uppgörelse påbörjade och avslutades inte över en natt i samband med andra världskrigets slut, utan ska snarare ses som en process som fick sitt rejäla genomslag i Sverige först i samband med inträdet som medlem i EU 1995, då Sverige införlivade Europakonventionen om mänskliga rättigheter som svensk lag. Medan regler om mänskliga rättigheter i första hand riktar ansvar mot stater så skapar dess syskon, internationell straffrätt, skyldigheter och ansvar för individer. Den internationella straffrätten föreskriver fyra kärnbrott: *aggressionsbrottet* som straffbelägger angreppskrig, *krigsförbrytelser* som omfattar förbjudna handlingar i samband med krig, *brott mot mänskligheten* som avser omfattande eller systematiska angrepp mot civilbefolkningen (vilket även kan ske i fred) samt *folkmord* som söker skydda särskilt angivna

skyddade grupper mot att förgöras, nämligen grupper baserade på ras, etnicitet, nationalitet eller religion.

När detta kapitel tar upp 1900-talsjurister som Lemkin, Bauer och Simson så är de exponenter för nämnda tredje våg av naturrätt, även om de inte använde denna terminologi själva. De ville kodifiera och genomdriva moraliska föreställningar i och genom lag.

Myntandet av ordet genocide (folkmord) tillskrivs normalt den polsk-judiske juristen Raphaël Lemkin och dateras till 1944. Men redan 1917 rapporterade tidningarna *Social-Demokraten* och *Svenska Dagbladet* från mötet i lokalen Auditorium på Norra Bantorget att Socialdemokraternas partiledare Hjalmar Branting uttalat att »i Armenien har verkställts ett fullt organiserat folkmord och tilldragelserna därnere står utan motstycke i allt vad som hänt under kriget».³ Branting var förmodligen inspirerad av tyskans »völkermord» som använts redan 1831 för att beskriva det ryska nedkämpandet av det polska novemberupproret, ordets användning på tyska var än mer spritt från slutet av 1800-talet.⁴

Likväl bör Lemkin ses som upphovsmannen till ordet i dess moderna tappning. I samband med andra världskrigets utbrott flydde han från Polen till Stockholm via Baltikum där han anlände 1940. Han ville vidare till USA och i väntan på tillstånd att resa dit påbörjade han i Stockholm arbetet på den bok där ordet genocide (folkmord) myntades.

I sin självbiografi skriver Lemkin varmt om tiden i Stockholm, bland annat hur han efter lektioner med en före detta skådespelerska efter endast fem månader i Sverige kunde hålla föreläsningar om juridik på Stockholms högskola (numera Stockholms universitet) på svenska. Detta är bara en av flera historier om Sveriges koppling till utformningen av brottet folkmord. Av intresse är även hur Sverige förhöll sig till Nürnberggrättegången och agerade när folkmordskonventionen förhandlades fram.

1.1

Ett land av passiva åskådare, pragmatiker och enstaka hjältar

Det går inte att med ett enkelt penseldrag beskriva Sveriges agerande under andra världskriget, där en splittrad bild av ett land av passiva åskådare, pragmatiker och någon enstaka hjälte framträder.

Sverige hade redan 1927 börjat höja barriärer mot invandring, illustrerat inte minst av debatten om ny utlänningslag samma år. Den blev en vattendelare på flera sätt. Lagen fastställde en restriktiv politik som växt fram redan under första världskriget. Socialdemokraterna i riksdagen förmådde ta avstånd från antisemitism som också funnits i deras led. Riksdagsledamoten Arthur Engberg (S) hade tidigare under 1910-talet